

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران امین نیکپور*

تاریخ دریافت ۱۳۹۴/۹/۲۷	تاریخ پذیرش ۱۳۹۵/۳/۱۸
------------------------	-----------------------

هدف از این پژوهش، ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران است. پژوهش حاضر توصیفی و از نوع همبستگی به روش پیمایشی انجام شده است. همچنین این پژوهش از نظر هدف، توسعه‌ای - کاربردی است. جامعه آماری پژوهش، از ۳۰۲۱ کارکنان سازمان‌های دولتی ایران با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای، به عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده و ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌های نظارت عمومی و فساد اداری است. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده معنادار بودن الگوی پیشنهادی است و ابعاد نظارت عمومی یعنی نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت احزاب، نظارت نهادهای مذهبی، نظارت رسانه‌ها و مطبوعات، نظارت کارکنان سازمان، نظارت شهروندان، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه، نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه و نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد بر فساد اداری تأثیر منفی معنادار می‌گذارند. یافته دیگر پژوهش نیز نشان داد که از بین ابعاد نظارت عمومی، بُعد نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه بالاترین رتبه را در سازمان‌های دولتی ایران داشته است. در پایان نیز پیشنهادهای کاربردی پژوهش ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: نظارت عمومی؛ فساد اداری؛ سازمان‌های دولتی ایران

*استادیار گروه مدیریت دولتی، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران؛

Email: nikpour2003@yahoo.com

مقدمه

حکومت‌ها و دولت‌ها، از قرن‌ها پیش با مشکل فساد اداری^۱ روبه‌رو بوده‌اند به طوری که در متون باستانی نیز اشارات متعددی به این پدیده شده است. امروزه نیز فساد در نظام اداری، کم و بیش گریبان‌گیر همه کشورهاست. بررسی پیامدهای فساد اداری نشان می‌دهد فساد اداری مانع رشد رقابت و موجب خنثی شدن تلاش‌ها در جهت کاهش فقر و تبعیض اجتماعی؛ باعث تضعیف انگیزه‌ها، موجب زیان‌های اجتماعی یا تضعیف نهادهای موجود، زیان‌های سیاسی یا توزیع ناعادلانه منابع و بالاخره زیان‌های اقتصادی می‌شود. هزینه معاملات را افزایش داده و امکان پیش‌بینی‌های اقتصادی را کاهش می‌دهد و مانع توسعه پایدار می‌شود و در نهایت موجب تضعیف اعتماد مردم به توانایی و اراده سیاسی دولت برای جلوگیری از زیاده‌طلبی‌ها و نیز قطع امید مردم به آینده‌ای بهتر می‌شود (قلی‌پور و نیک‌رفتار، ۱۳۸۵: ۳۴-۳۳). از این رو، جمهوری اسلامی ایران تلاش‌های جدی و گسترده‌ای را جهت پیشگیری از بروز فساد اداری، جرم‌شناسی انواع فساد اداری و مبارزه قاطعانه با آن انجام داده است (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۹: ۴۱). اگرچه در ایران برنامه‌های زیادی برای مبارزه با فساد در نظام اداری طراحی و به اجرا درآمده است، اما در این خصوص موفقیت اندکی حاصل شده است (محمودی، ۱۳۸۴: ۴۰). به طوری که آمار منتشر شده از طرف سازمان شفافیت جهانی^۲ (TI) نشان می‌دهد که فساد در نظام اداری ایران زیاد و در حال رشد و توسعه است (قلی‌پور و نیک‌رفتار، ۱۳۸۵: ۳۴).

حال آنکه یکی از راهکارهای کنترل و کاهش فساد اداری در دستگاه‌های دولتی،

---

1. Administrative Corruption

۲. سازمان شفافیت جهانی (Transparency International) در سال ۱۹۹۳ به عنوان نهاد غیردولتی در آلمان تأسیس شد و مقر آن در شهر برلین قرار دارد. این سازمان برای مبارزه با فساد در زمینه تجارت بین‌المللی و سایر حوزه‌ها فعالیت می‌کند و دولت‌ها را تشویق به کارگیری برنامه‌ها، سیاست‌ها و قوانین کارآمد در جهت مبارزه با فساد می‌کند. سازمان شفافیت بین‌الملل از سال ۱۹۹۵، دست به رده‌بندی کشورها از لحاظ میزان فساد اداری، اقتصادی و انتشار شاخص تشخیص فساد موسوم به شاخص درک از فساد (CPI) زده است. این سازمان با شکل‌گیری داوطلبانه توسط شهروندان، تنها نهاد غیردولتی و بین‌المللی در مبارزه با فساد است که درصدد ایجاد ائتلاف جهانی بین مجامع مدنی، اقتصادی و دولت‌ها برای این مبارزه است.

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۰۳

نظارت عمومی است؛ به این معنا که نهادهای جامعه مدنی اعم از احزاب، جمعیت‌ها، اتحادیه‌های کارگری و رسانه‌های گروهی بتوانند بر عملکرد دستگاه‌های دولتی نظارت داشته باشند (فرهادی‌نژاد، ۱۳۸۰: ۲۹۸).

از سوی دیگر نیز، اهمیت نظارت در نظام جمهوری اسلامی ایران به اندازه‌ای است که در قانون اساسی توجه بسیار بالا و ویژه‌ای به موضوع نظارت، از جمله نظارت عمومی شده است (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۳: ۱۳). به طوری که از مجموع ۱۷۵ اصل قانون اساسی در ۲۱ اصل به صورت مستقیم و غیرمستقیم به انواع نظارت‌ها اشاره شده است (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۸). از جمله این اصول در خصوص نظارت عمومی، اصل (۵۵)، (۷۶)، (۱۷۳)، (۱۷۴) و ... است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). علاوه بر این، در سیاست‌های کلی نظام اداری «ابلاغی مقام معظم رهبری» نیز بر ارتقای سلامت نظام اداری و کارآمدسازی شیوه‌های نظارت و کنترل در نظام اداری تأکید شده است (بندهای «۲۴ و ۲۵»).

حال اینکه به رغم اهمیت این مسئله، مطالعات نشان داده است که راهکارها و مکانیزم‌هایی برای نظارت عمومی در ایران به طور شفاف تبیین نشده است (طالقانی، ۱۳۸۳: ۱۳۲). با توجه به این مطالب، طراحی الگوی جامع و یکپارچه نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران هدف اصلی این پژوهش است.

۱. ادبیات پژوهش

۱-۱. نظارت عمومی (همگانی)

نظارت همگانی، مجموع وسایل و شیوه‌هایی است که با استفاده از آنها یک گروه یا یک واحد، اعضای خود را به پذیرش رفتارها، هنجارها، قواعدی در سلوک و حتی آداب و رسومی منطبق با آنچه گروه مطلوب تلقی می‌کند، سوق می‌دهد. نظارت همگانی، به معنای ارزیابی و سنجش عملکرد فرد یا سازمان توسط همه گروه‌های مختلف جامعه است (پیرعلی، ۱۳۹۰: ۶-۷). صفت همگانی خود، دارای دو بُعد نظارت همگانی به معنای اعم شامل نهادهای نظارتی حاضر در سه عرصه دولتی، خصوصی و مدنی و نظارت همگانی به

معنای آخص شامل مشارکت نظارتی شهروندان بر عملکرد نهادهای فعال در حوزه‌های مختلف کشور است (نادری ملک‌شاه، ۱۳۹۳: ۱۴۹).

نظارت عمومی شامل نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها،^۱ نظارت احزاب،^۲ نظارت نهادهای مذهبی،^۳ نظارت رسانه‌ها و مطبوعات،^۴ نظارت کارکنان سازمان،^۵ نظارت شهروندان،^۶ نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه،^۷ نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه،^۸ نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه^۹ و نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد^{۱۰} است.

۱. **اتحادیه‌ها و انجمن‌ها:** اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، گروه‌های عملگرایی هستند که افراد ذی‌نفع را برای رسیدن به هدف مشترکی دور هم جمع کرده و سازمان‌دهی می‌کند (Hague and Harrop, 2013). اتحادیه‌ها و انجمن‌ها در جوامع دموکراتیک نقش مهمی ایفا می‌کنند و در برخی کشورها وسایل ارتباط جمعی وسیعی در اختیار دارند (ربیع‌مندجین و گیوریان، ۱۳۸۴: ۵۲-۵۱).

۲. **احزاب:** احزاب سیاسی، یکی از مشخصه‌های اصلی حیات سیاسی در کشورهای معاصر هستند و شکل‌گیری و توسعه آنها به قرون نوزدهم و بیستم برمی‌گردد (Blondel, 1997). احزاب سیاسی را به‌عنوان یکی از شاخصه‌های اصلی حکومت و پل ارتباطی ملت‌ها با حکومت‌های مدرن نام می‌برند. بدون تردید، دموکراسی تنها با حضور مستمر و فعال احزاب می‌تواند دوام یابد. احزاب سیاسی در کشورها و رقابت بین آنها برای به‌دست گرفتن قدرت، باعث می‌شود تا هر حزبی سعی کند تلاش بیشتری برای کسب رضایت مردم خود انجام دهد تا بتواند قدرت را به‌دست گیرد و یا در قدرت باقی بماند. حتی احزاب مخالفی که قدرت را در اختیار ندارند، همانند یک دولت سایه عمل می‌کند و به این طریق از انحرافات دولت تا حدود زیادی جلوگیری می‌کند (ساجدی، ۱۳۸۹: ۱۰۷).

-
1. Supervision by Unions and Associations
  2. Supervision by Parties
  3. Supervision by Religious Institutions
  4. Supervision by Media and Newspapers
  5. Supervision by Staff
  6. Supervision by Citizenries
  7. Supervision by Executive
  8. Supervision by Judicial System
  9. Supervision by Legislature
  10. Supervision by Independent Organization to Fight Corruption

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۰۵

۳. **نهادهای مذهبی:** نهادهای مدنی مذهبی در جامعه ایران، دربرگیرنده هرگونه نهاد مستقل یا نیمه‌مستقلی در ایران است که کارویژه اصلی آن به حوزه دین و هویت دینی افراد جامعه مربوط است. این نهادها در جامعه ایران، نهادهای جدیدی محسوب نمی‌شوند و همواره طی تاریخ برخی نهادها و تشکلهای مذهبی بوده که به دنبال ایفای نقش در حوزه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی بوده است و ستیز و تعامل آنها با دولت نیز از رویه واحدی تبعیت نمی‌کرده است (رنجبر، ۱۳۸۶: ۷).

۴. **رسانه‌ها و مطبوعات:** رسانه‌ها به‌عنوان یک نهاد اجتماعی و مدنی همواره از عوامل و متغیرهای مهم در بحث نظارت بر محیط و حراست از آن با اطلاع‌رسانی، آگاهی‌بخشی، تحلیل، تفسیر و نقد رویدادها بوده‌اند. تا جایی که یکی از نظریه‌پردازان ارتباطات هارولد لاسول^۱ نخستین و مهم‌ترین نقش رسانه‌ها را نظارت بر محیط زندگی انسانی می‌داند. بنابراین یکی از کارکردهای اساسی رسانه‌ها، نقش نظارتی و مراقبتی است (ساعی، غفوریان و عسکرنیا، ۱۳۹۲: ۶). مطبوعات نیز به‌عنوان بخشی از رسانه جمعی، به‌عنوان ابزاری مرتبط با اجزا و نهادهای اجتماعی، همواره ارتباطی دوسویه با نهاد حاکمیت از یک سو و توده‌های اجتماعی از سوی دیگر برقرار ساخته‌اند. به تعبیر دیگر، ایجاد وسیله ارتباط جمعی از یک سو به‌عنوان چشم و گوش جامعه می‌تواند از خوب و بد کارها اطلاع یابد و از سوی دیگر به‌عنوان آینه‌ای حقیقت‌نما و زبان گویای جامعه، اطلاعات خود را در معرض افکار عمومی قرار دهد. در این تعامل دوگانه، نقاط ضعف و یا قوت و صلاح نیز نمایان خواهد شد. این نظارت دوسویه مطبوعات بر نهاد حاکمیت و توده‌های اجتماعی، جلوه‌ای از همان اهتمام به امور مسلمین است که در روایات بر آن تأکید بسیار رفته است و از این حیث رسالت و تعهد سنگینی را متوجه این رسانه عمومی می‌سازد (ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۶۰).

۵. **کارکنان سازمان:** در این نوع از نظارت همگانی، همه اعضا و کارکنان سازمان بر عملکرد یکدیگر، مدیران و مسئولان سازمان نظارت می‌کنند و در صورت مشاهده هرگونه کوتاهی و کم‌کاری، انحراف از اهداف سازمان و برنامه‌های آن و یا تخطی از وظایف، به یکدیگر تذکر می‌دهند (ولیعانی، محمدانصاری و کریم‌پور، ۱۳۹۱: ۳۲).

۶. **شهروندان:** مردم به عنوان مهم ترین رکن هر جامعه‌ای، می‌توانند بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی نظارت کنند و در صورت مشاهده تخلف، آن را به مراجع مربوطه گزارش دهند (نیک‌پور، ۱۳۹۴: ۸۵).

۷. **نهادهای وابسته به قوه مجریه:** شامل نظارت بر اعمال اداری از طریق سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (در نقش نظارتی خود) و دفاتر حراست و نظارت مالی از طریق سازمان امور مالیاتی (سازمان حسابرسی و ذی حساب‌ها) است (نادری ملک‌شاه، ۱۳۹۳: ۱۵۶).

۸. **نهادهای وابسته به قوه قضائیه:** شامل نظارت بر اعمال اداری از طریق دیوان عدالت اداری (شکایت شهروندان از مأموران و نهادهای دولتی) و سازمان بازرسی کل کشور (بازرسی مستمر از کلیه ادارات سیاسی - اداری - نظامی - شهری) است (همان).

۹. **نهادهای وابسته به قوه مقننه:** شامل نظارت بر اعمال اداری از طریق کمیسیون اصل (۹۰) و نظارت مالی از طریق دیوان محاسبات کشور است (همان).

۱۰. **سازمان مستقل مبارزه با فساد:** سازمان مستقل مبارزه با فساد، مؤسسه‌ای است که می‌تواند در زمینه مبارزه با فساد اداری مؤثر باشد. این نهاد به وسیله مدیریت صحیح و گروهی حرفه‌ای می‌تواند در زمینه مبارزه با فساد مؤثر باشد. این نهاد به وسیله مدیریت صحیح و گروهی حرفه‌ای می‌تواند به بخش‌های مختلف دولت و قراردادهای کاری سرکشی کند و امکان بروز فساد را کاهش دهد (شریف بجستانی، ۱۳۸۵: ۶۷). تشکیل سازمان دائمی مستقل برای مبارزه با فساد به دو دلیل مهم است، اولاً میزان تخلفات اداری در برخی موارد بسیار پیچیده است و کشف آنها به تخصص‌های ویژه‌ای نیاز دارد و وجود اداره مستقل برای مبارزه با فساد سبب فزونی تجربه و مهارت لازم می‌شود و به مرور زمان کارایی این واحد را افزایش می‌دهد. ثانیاً استقلال این ادارات جلو اعمال نفوذ مسئولان را در تجسس آنها خواهد گرفت و بدون استقلال این نهاد، مبارزه با فساد در رده‌های بالای دولت ناموفق خواهد ماند. در مجموع، چنانچه سازمان مستقل مبارزه از استقلال و اقتدار و امکانات مالی و فنی کامل برخوردار باشند، نقش مهمی را در فسادزدایی ارائه می‌کنند (لطیفیان، ۱۳۷۵: ۱۸).

۲-۱. فساد اداری

موضوع فساد اداری به مفهوم علمی آن در سال ۱۹۶۰ ظهور پیدا کرد (Ertimi and Saeh, 2013: 1). فساد اداری، به رفتاری اطلاق می‌شود که ضمن آن فرد به دلیل تحقق منافع خصوصی خود و دستیابی به رفاه بیشتر و یا موقعیت بهتر، خارج از چارچوب رسمی وظایف یک نقش دولتی عمل می‌کند (Scott, 1972: 4). فساد اداری، عبارت است از هر اقدامی که در چارچوب فعالیت‌های اداری از دید مردم یک جامعه غیراخلاقی و مضر باشد (Heidenheimer, 1978). فساد اداری، استفاده غیرقانونی از اختیارات اداری برای نفع شخصی است (Theobald, 1990). فساد اداری، انجام دادن اعمال اداری توسط مأموران دولتی به شکل ناقص و غیرصادقانه است (Independent Commission Against Corruption, 1998). فساد اداری، بهره‌برداری نادرست و غیرصحیح از جایگاه‌های دولتی برای برآوردن منافع شخصی است (Thomas and et al., 2000). فساد اداری، به آن گروه از اقدامات کارکنان و مسئولان دولت اطلاق می‌شود که به منافع عمومی صدمه می‌زند (زاهدی، محمدنبی و شهبازی، ۱۳۸۸: ۳۳). فساد اداری، همان است که در هر روز برخورد با مدیران عمومی در بخش‌های مختلف مانند بیمارستان‌ها، مدارس، پلیس، گمرک و مواردی از این قبیل رخ می‌دهد (ریعی و آصف، ۱۳۹۱: ۴۸). به‌طور خلاصه، فساد اداری سوءاستفاده از قدرت عمومی برای منافع شخصی است (Ertimi and Saeh, 2013: 1). ابعاد فساد اداری عبارت‌اند از (سالارزهی و امیری، ۱۳۸۹):

۱. **رفتارهای شغلی نامناسب:**^۱ اشاره به ترک خدمت، تأخیر و تعجیل، سرپیچی، کم‌کاری و صرف وقت در اداره برای انجام کارهایی به‌غیر از وظایف اصلی دارد.
۲. **سوءاستفاده:**^۲ اشاره به اختلاس، دریافت رشوه، تبانی در انجام معاملات، جعل اسناد، دست‌کاری در اسناد، نابود کردن اسناد، سوءاستفاده از مقام سازمانی، سریاز زدن از قوانین، استفاده شخصی از وسایل و امکانات سازمان، دزدی وسایل و مواد مصرفی متعلق به سازمان، افشاء و فروش اطلاعات محرمانه سازمان به دیگران، گزارش‌های غیرواقعی، اسراف و تبذیر و اعمال فشار دارد.

1. Inappropriate Job Behavior

2. Abuse

۳. **فعالیت‌های مجهول**:^۱ اشاره به صدور مجوزهای مجهول، خرید و فروش‌های مجهول و قراردادهای مجهول دارد.

۴. **تبعیض**:^۲ اشاره به تبعیض در روابط اداری با شهروندان، پرداخت، توزیع فرصت‌های ارتقا و استخدام دارد.

۵. **سهل‌انگاری**:^۳ اشاره به سهل‌انگاری در انجام وظایف، در نگهداری اموال متعلق به سازمان، در رسیدگی به شکایات کارکنان، در رسیدگی به شکایات شهروندان، در شناسایی قانون‌شکنان و ایجاد نارضایتی برای شهروندان دارد.

۲. پیشینه پژوهش

با بررسی اولیه‌ای که در پژوهش‌های داخلی صورت گرفت مشخص شد که تاکنون الگویی جامع و یکپارچه در زمینه نظارت عمومی به‌منظور پیشگیری از بروز فساد اداری طراحی نشده است. لذا در اینجا به پژوهش‌هایی پرداخته شده است که به نوعی در ارتباط موضوع این پژوهش هستند:

- افتخاری (۱۳۸۱) در مطالعات خود به این نتیجه رسید که نظارت عمومی بهترین وسیله حفظ نظام از خطرات و مفاسد است و در دوران مدرن امروزی یکی از ابزارهای مهم نظارت عمومی بر زمامداران و نهادهای دولتی، رسانه‌ها هستند.

- دایک^۴ (۲۰۰۸) در پژوهشی تحت عنوان «فساد در نیجریه: یک پارادایم جدید برای کنترل مؤثر» از جمله راهکارهای کنترل فساد را اعمال نظارت عمومی از طریق مطبوعات، رسانه‌های الکترونیکی و جامعه مدنی می‌داند.

- عابدی جعفری و حبیبی (۱۳۸۸) در پژوهشی تحت عنوان «مبارزه با فساد: نقش سازمان‌های مردم‌نهاد» از جمله راهکارهای مبارزه با فساد را نظارت عمومی از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد می‌داند.

---

1. Unclear Activities
2. Discrimination
3. Nonchalance
4. Dike

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۰۹

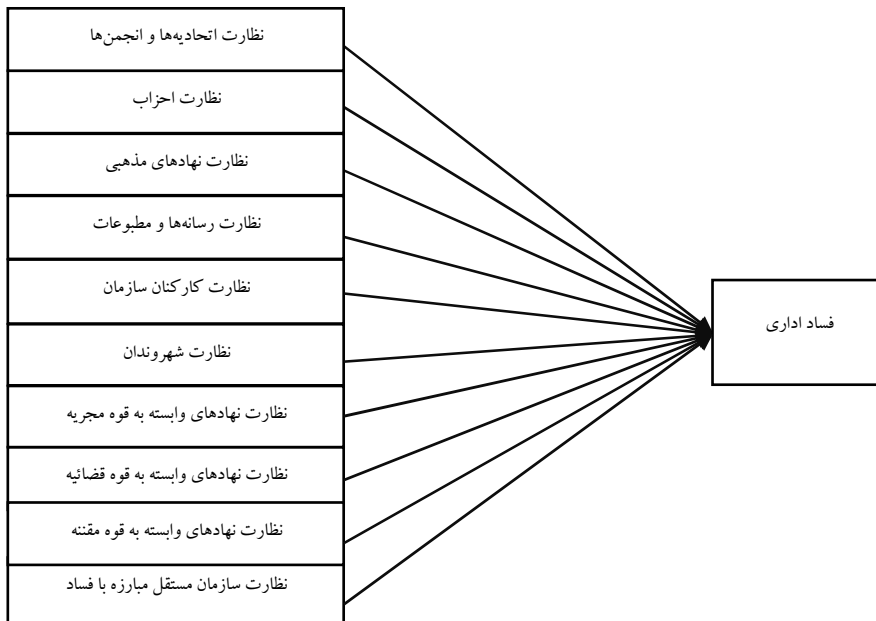
- جدی (۱۳۸۹) در پژوهشی تحت عنوان «ریشه‌های فساد اداری و شیوه‌های مبارزه با آن» از جمله عوامل فساد اداری را ضعف نظارت عمومی می‌داند.
- ساداتی (۱۳۸۹) در پژوهشی تحت عنوان «نقش رسانه‌های دیداری و شنیداری در نظارت همگانی» نتیجه گرفت که رسانه‌های دیداری و شنیداری در نظارت همگانی نقش مهمی دارند.
- کویفن^۱ (۲۰۱۰) در پژوهشی تحت عنوان «تجزیه و تحلیل رشد فساد در چین» نتیجه گرفت که ضعف نظارت عمومی از جمله عوامل اصلی در وقوع فساد ارتشاء (رشوه‌گیری) است.
- عطار (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «آسیب‌شناسی نظارت همگانی در ایران، درآمدی بر نظریه مثلث نظارت همگانی» نظارت همگانی را شامل نظارت نهادهای دولتی، نظارت نهادهای مردمی و مدنی و نظارت رسانه‌های جمعی می‌داند. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که بین افزایش نظارت همگانی با بروز فساد رابطه معکوس وجود دارد، به این معنا که با افزایش نظارت همگانی، فساد اداری کاهش می‌یابد.
- شمس (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان «مقدمه‌ای بر مهندسی نظام نظارت برای جلوگیری از پیدایش فساد نظام‌مند» از جمله عوامل مؤثر بر ایجاد فساد اداری را عدم کارکرد بهینه نظام نظارت عمومی می‌داند.
- اشرفی (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «پیشگیری از رشوه و ضرورت مقابله با آن» از جمله راهکارهای مقابله با فساد را قانونی شدن نظارت همگانی می‌داند.
- امامی و دهقان (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت درونی سلسله‌مراتبی بر دستگاه‌های اداری در نظام حقوقی ایران» انواع نظارت بیرونی بر قوه مجریه را شامل نظارت قوه قضائیه و نظارت قوه مقننه می‌دانند.
- ساعی، غفوریان و عسکرنیا (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «مواع اداری - سازمانی نظارت رسانه‌ای بر سازمان‌های دولتی» نتیجه گرفتند که نظارت رسانه‌ای بخشی از نظارت مستمر همگانی (مردمی) بر دولت و سازمان‌های دولتی در نظام‌های مردم‌سالار است و اگر نقش نظارتی رسانه‌ها مسئولانه و درست ایفا شود، قدرت‌ها و سازمان‌های فاسد و غیرپاسخ‌گو شکل نمی‌گیرند.

- عامری (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان «ارائه مدل و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر سلامت نظام اداری با نگرش به منابع اسلامی» از جمله عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری را نظارت همگانی می‌داند.

۳. چارچوب نظری پژوهش

در این پژوهش برای طراحی متغیر نظارت عمومی که به‌عنوان متغیر مستقل مدنظر بوده است، از مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه خبرگی و توزیع پرسشنامه استفاده شده است. به این صورت که ابتدا ابعاد نظارت عمومی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای مورد شناسایی قرار گرفته است (منابع مورد بررسی، شامل کتب و مقالاتی است که درخصوص نظارت عمومی و موضوعات مرتبط تألیف شده است). هم‌زمان با شناسایی ابعاد نظارت عمومی، مصاحبه خبرگی با ۵ نفر از خبرگان مربوطه (اشخاص آگاه به موضوع) ترتیب داده شده است. مصاحبه خبرگی با دو هدف انجام گرفته است. ارائه ابعاد استخراج شده ناشی از مطالعات کتابخانه‌ای به خبرگان و نظرخواهی از آنها درخصوص ابعاد استخراج شده و شناسایی ابعاد که در مطالعات کتابخانه‌ای مورد لحاظ قرار نگرفته‌اند. هدف دیگر مصاحبه خبرگی، درک بهتر متغیرها جهت دسته‌بندی مناسب آنها بوده است. سپس پرسشنامه‌ای به صورت باز و بسته به‌منظور تعیین روایی متغیر نظارت عمومی در اختیار ۳۳ نفر از خبرگان آگاه به موضوع قرار گرفته است و این متغیر به تأیید خبرگان رسیده است (خبرگان آگاه به موضوع، شامل اشخاص متخصص در رشته مدیریت دولتی و امور اداری بوده‌اند که برخی از آنها دارای مسئولیت در بخش‌های دولتی هستند یا تجربه مسئولیت در بخش دولتی را داشته‌اند). همچنین برای طراحی متغیر فساد اداری که به‌عنوان متغیر وابسته مدنظر بوده است از مدل سالارزهی و امیری (۱۳۸۹) استفاده شده است. سپس مدل طراحی شده در جامعه مورد نظر (سازمان‌های دولتی ایران) به آزمون گذاشته شده است. شکل ۱ مدل مفهومی پژوهش را نشان می‌دهد:

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۴. فرضیه‌های پژوهش

۱. نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۲. نظارت احزاب بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۳. نظارت نهادهای مذهبی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۴. نظارت رسانه‌ها و مطبوعات بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۵. نظارت کارکنان سازمان بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۶. نظارت شهروندان بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۷. نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
۸. نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.

۹. نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.
 ۱۰. نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی می‌گذارد.

۵. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی و از نوع همبستگی است که به روش پیمایشی انجام شده است. همچنین این پژوهش از نظر هدف، توسعه‌ای - کاربردی است. جامعه آماری پژوهش، کارکنان سازمان‌های دولتی ایران هستند (منظور از سازمان‌های دولتی، سازمان‌هایی هستند که در رأس آنها وزارتخانه قرار دارد) و نمونه‌گیری به روش خوشه‌ای دو مرحله‌ای^۱ بوده است و تعداد ۳۰۲۱ نفر به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند؛ به این صورت که ابتدا از بین ۳۱ مرکز استان کشور ایران، ۵ مرکز استان به صورت تصادفی انتخاب شده است، سپس از بین سازمان‌های دولتی موجود در هر یک از این مراکز استان‌ها، ۲ سازمان به صورت تصادفی انتخاب شده است، سپس کلیه کارکنان سازمان‌های منتخب در هر مرکز استان به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. مراحل نمونه‌گیری به صورت ذیل است:

مرحله اول: انتخاب ۵ مرکز استان؛

مرحله دوم: انتخاب ۲ سازمان دولتی از هر مرکز استان.

جدول ۱ تعداد کارکنان سازمان‌های منتخب را نشان می‌دهد:

جدول ۱. جامعه آماری کارکنان سازمان‌های دولتی منتخب

ردیف	مرکز استان‌ها	عنوان سازمان‌ها	حجم جامعه (حجم نمونه)
۱	بندرعباس	سازمان تعاون، کار و رفاه اجتماعی	۵۵
		سازمان راه و شهرسازی	۸۳
۲	تبریز	سازمان آموزش و پرورش	۳۴۴
		سازمان صنعت، معدن و تجارت	۳۳۰
۳	تهران	سازمان جهاد کشاورزی	۶۹۱
		سازمان ورزش و جوانان	۴۰۰

ردیف	مرکز استان‌ها	عنوان سازمان‌ها	حجم جامعه (حجم نمونه)
۴	شیراز	سازمان آموزش و پرورش	۳۳۹
		سازمان ورزش و جوانان	۱۵۱
۵	کرمان	سازمان جهاد کشاورزی	۳۸۰
		سازمان صنعت، معدن و تجارت	۲۴۸
مجموع			۳۰۲۱

در این پژوهش به منظور جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز از ۲ پرسشنامه بسته استفاده شده است که بی‌نام بوده و براساس طیف ۵ درجه‌ای لیکرت^۱ تنظیم شده‌اند. پرسشنامه اول که محقق ساخته بوده است و متغیر نظارت عمومی را از طریق ۱۰ خرده‌مقیاس نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت احزاب، نظارت نهادهای مذهبی، نظارت رسانه‌ها و مطبوعات، نظارت کارکنان سازمان، نظارت شهروندان، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه، نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه و نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد مورد ارزیابی قرار می‌دهد. پرسشنامه دوم نیز متغیر فساد اداری را از طریق ۵ خرده‌مقیاس رفتارهای شغلی نامناسب، سوءاستفاده، فعالیت‌های مجهول، تبعیض و سهل‌انگاری مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

الف) روایی:^۲ به منظور تعیین روایی، پرسشنامه نظارت عمومی از روش اعتبار محتوایی استفاده شده است (نظرات متخصصان) و روایی این پرسشنامه با درصد بالایی به تأیید رسیده است. پرسشنامه فساد اداری نیز به‌رغم اینکه قبلاً در پژوهش‌های سالارزهی و امیری (۱۳۸۹) مورد استفاده قرار گرفته است، مجدداً تعیین روایی شده است.

ب) پایایی:^۳ پایایی این پرسشنامه‌ها با استفاده از آلفای کرونباخ^۴ به ترتیب (۰/۸۵۷) و (۰/۹۱۹) محاسبه شده است و با توجه به اینکه ضریب آلفای کرونباخ به‌دست آمده برای هر یک از پرسشنامه‌ها بیش از (۰/۷) است، از این رو پرسشنامه‌ها دارای اعتبار هستند.

در این پژوهش، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آمار توصیفی و استنباطی

1. Likert Scale
 2. Validity
 3. Reliability
 4. Cronbach's Alpha

(آزمون Z ، رگرسیون چند گانه به روش گام به گام^۲ و مقایسات چند گانه فریدمن^۳) استفاده شده است و داده‌ها پس از ورود به رایانه از طریق نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها

برای تصمیم‌گیری درباره نحوه آزمون هر یک از فرضیه‌های مطرح شده، یکی از مسائل اساسی این است که آیا داده‌ها از توزیع خاصی پیروی می‌کنند یا خیر؟ به منظور بررسی این موضوع در ادامه به یکی از قضایای مشهور نظریه احتمال اشاره می‌شود. این قضیه که تحت عنوان «قضیه حد مرکزی»^۴ شهرت دارد به این صورت بیان می‌شود:

فرض کنید $X_1, X_2, \dots, X_n$ یک نمونه تصادفی از توزیع $F(x)$ با میانگین μ و واریانس σ^2 باشد به طوری که $\sigma^2 < \infty$. اگر n به اندازه کافی بزرگ باشد، دو نتیجه تقریبی زیر را داریم:

الف) $T_n = X_1 + X_2 + \dots + X_n$ تقریباً دارای توزیع $N(n\mu, n\sigma^2)$ است.

ب) $\bar{X}_n = \frac{X_1 + X_2 + \dots + X_n}{n}$ تقریباً دارای توزیع $N(\mu, \frac{\sigma^2}{n})$ است.

از آنجا که در این پژوهش برای ساخت هر یک از متغیرها، از شاخص میانگین استفاده شده است و از سوی دیگر، طبق آنچه در قضیه حد مرکزی بیان شده است و با توجه به اینکه در متغیرهای مورد بررسی دو شرط اساسی قضیه حد مرکزی ($\sigma^2 < \infty$) و بزرگ بودن حجم نمونه به اندازه کافی برقرار است، بنابراین با استناد به این قضیه می‌توان گفت تمامی متغیرهای مورد استفاده در این پژوهش از توزیع نرمال پیروی می‌کنند. بنابراین برای بررسی فرضیه‌های پژوهش می‌توان از آزمون‌های آماری پارامتری (آزمون‌هایی که به شرط نرمال بودن نیازمندند) مربوطه استفاده کرد. که در اینجا از آزمون Z ، رگرسیون چند گانه به روش گام به گام و مقایسات چند گانه فریدمن استفاده شده است.

1. Z Test

2. Stepwise Multiple Regression

3. Friedman Multiple Comparisons Test

4. Central Limit Theorem

۲-۶. بررسی نتایج آزمون Z

در این بخش با استفاده از آزمون Z به بررسی وضعیت ابعاد نظارت عمومی در سازمان‌های دولتی ایران پرداخته می‌شود:

جدول ۲. وضعیت ابعاد نظارت عمومی در سازمان‌های دولتی ایران

میانگین نظری = ۳/۰۰				
مقدار - P	آماره z	انحراف معیار	میانگین	ابعاد نظارت عمومی
۱/۰۰۰	-۷/۶۶	۱/۱۵	۲/۷۶	نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها
۱/۰۰۰	-۹/۶۶	۱/۱۷	۲/۶۹	نظارت احزاب
۰/۶۱	-۰/۲۸	۱/۱۳	۲/۹۹	نظارت نهادهای مذهبی
۰/۹۹	-۲/۶۳	۱/۰۹	۲/۹۲	نظارت رسانه‌ها و مطبوعات
۱/۰۰۰	-۶/۱۸	۰/۹۷	۲/۸۳	نظارت کارکنان سازمان
۱/۰۰۰	-۶/۲۷	۱/۱۴	۲/۸	نظارت شهروندان
۰/۰۰۹	۲/۳۶	۱/۱۶	۳/۰۷	نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه
۰/۰۰۲	۲/۸۳	۱/۱	۳/۰۸	نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه
۰/۰۰۰	۳/۹۶	۱/۱۱	۳/۱۱	نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه
۱/۰۰۰	-۸۷/۵۶	۰/۵۷	۱/۰۳	نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد

- وضعیت نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح کمتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت احزاب: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت احزاب در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح کمتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت نهادهای مذهبی: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت نهادهای مذهبی در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت رسانه‌ها و مطبوعات: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت رسانه‌ها و مطبوعات در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح کمتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت کارکنان سازمان: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت کارکنان سازمان در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح کمتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت شهروندان: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت شهروندان در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح کمتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، می‌توان گفت وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، وضعیت نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح بالاتر از متوسط این پژوهش قرار گرفته است.

- وضعیت نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد: همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، با توجه به میانگین به‌دست آمده برای این متغیر، وضعیت نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد در سازمان‌های دولتی ایران، در سطح پایین این پژوهش قرار گرفته است.

۳-۶. بررسی نتایج رگرسیون

در این بخش با استفاده از آزمون رگرسیون چندگانه به روش گام به گام به بررسی مدل پیشنهادی و فرضیه‌های پژوهش پرداخته می‌شود:

قبل از بررسی مدل پیشنهادی و فرضیه‌های پژوهش، ابتدا پیش فرض‌های رگرسیون مورد بررسی و تأیید قرار گرفته‌اند. پیش فرض‌های رگرسیون شامل نرمال بودن توزیع خطاها، استقلال خطاها^۱ و عدم هم خطی چندگانه^۲ است.

یکی از پیش فرض‌هایی که در رگرسیون مدنظر قرار می‌گیرد، نرمال بودن توزیع خطاهاست. حال آنکه در الگوی پیش‌رو، مانده‌ها تقریباً دارای توزیع نرمال هستند و میانگین آنها تقریباً صفر و انحراف استاندارد آنها نزدیک به ۱ است و واریانس مانده‌ها تقریباً ثابت است (نمودارهای پیوست).

یکی دیگر از پیش فرض‌هایی که در رگرسیون مدنظر قرار می‌گیرد، استقلال خطاها از یکدیگر است. در الگوی پیش‌رو، با توجه به مقدار آماره دوربین - واتسون در جدول ۳، می‌توان گفت که خطاها ناهمبسته‌اند.

یکی دیگر از مفروضاتی که در رگرسیون مدنظر قرار می‌گیرد، هم خطی چندگانه است. در الگوی پیش‌رو، با توجه به مقادیر به دست آمده برای عامل تورم واریانس در جدول ۵، می‌توان گفت بین متغیرهای مستقل هم خطی چندگانه برقرار نیست.

با توجه به برقراری پیش فرض‌های رگرسیون، به بررسی مدل پیشنهادی و فرضیه‌های پژوهش پرداخته می‌شود.

جدول ۳. خلاصه مدل رگرسیون ابعاد نظارت عمومی بر فساد اداری

ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	آماره دوربین واتسون (D-W)
۰/۵۵۷	۰/۳۳۳	۰/۳۲۶	۲/۰۰۶

1. Errors Independence
2. Multicollinearity

جدول ۴. تحلیل واریانس مدل رگرسیون ابعاد نظارت عمومی بر فساد اداری

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	P- مقدار
رگرسیون	۱۲۶/۹۵۳	۱۰	۱۲/۶۹۵	۵۶/۴۲۲	۰/۰۰۰
باقی مانده	۲۵۴/۴۳۲	۱۱۲۷	۰/۲۲۵		
جمع	۳۸۱/۳۸۵	۱۱۳۷	-		

جدول ۵. ضرایب رگرسیون ابعاد نظارت عمومی بر فساد اداری

متغیر	ضرایب غیر استاندارد		ضریب استاندارد شده	آماره t	P- مقدار	ضریب همبستگی جزئی	عامل تورم واریانس
	خطا	بتا					
عرض از مبدأ	۴/۴۶۴	۰/۰۶۷	-	۶۶/۵۸۳	۰/۰۰۰	-	-
نظارت کارکنان سازمان	-۰/۰۷۵	۰/۰۲۳	-۰/۱۱	-۳/۲	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۹	۱/۸۵۴
نظارت رسانه‌ها و مطبوعات	-۰/۰۵۳	۰/۰۱۷	-۰/۰۹۵	-۳/۱۱۵	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۶	۱/۴۶۱
نظارت احزاب	-۰/۰۰۵	۰/۰۱۷	-۰/۰۰۹	-۲/۹۸۶	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۲	۱/۴۰۵
نظارت شهروندان	-۰/۰۶۳	۰/۰۱۸	-۰/۱۱۳	-۳/۵۸۲	۰/۰۰۰	-۰/۱۱	۱/۵۴۷
نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه	-۰/۰۵۲	۰/۰۱۷	-۰/۰۹۲	-۳/۰۴	۰/۰۰۰	-۰/۰۹۴	۱/۴۴۴
نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه	-۰/۰۴۳	۰/۰۱۶	-۰/۰۸۱	-۲/۶۵۸	۰/۰۰۰	-۰/۰۸۲	۱/۴۳۷
نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد	-۰/۰۴۳	۰/۰۱۷	-۰/۰۷۷	-۲/۵۳۳	۰/۰۰۰	-۰/۰۷۸	۱/۴۵
نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها	-۰/۰۴۷	۰/۰۱۷	-۰/۰۸۵	-۲/۷۷۳	۰/۰۰۰	-۰/۰۸۶	۱/۴۴۹
نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه	-۰/۰۳۹	۰/۰۱۷	-۰/۰۶۹	-۲/۲۸۳	۰/۰۰۰	-۰/۰۷۱	۱/۴۲۳
نظارت نهادهای مذهبی	-۰/۰۳۴	۰/۰۱۷	-۰/۰۰۶	-۲/۰۲۸	۰/۰۰۰	-۰/۰۶۳	۱/۳۷۹

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۱۹

همان گونه که در جدول ۴ مشاهده می شود، با توجه به اینکه P - مقدار آزمون $(0/000)$ کوچک تر از سطح معناداری $(0/05)$ است، لذا فرضیه صفر مبنی بر معنادار نبودن مدل رگرسیون رد می شود؛ بنابراین می توان گفت که مدل ارائه شده، مدل معناداری است. همچنین ضریب تعیین به دست آمده در جدول ۳، نشان می دهد که تقریباً ۳۳ درصد تغییرات فساد اداری، از روی ابعاد نظارت عمومی قابل تبیین است و همان گونه که در جدول ۵ مشاهده می شود، با توجه به اینکه برای همه ابعاد نظارت عمومی P - مقدار آزمون $(0/000)$ کوچک تر از سطح معناداری $(0/05)$ است، لذا این متغیرها در مدل باقی می ماندند. مدل رگرسیونی به صورت ذیل است:

(نظارت احزاب) $0/09$ - (نظارت رسانه ها و مطبوعات) $0/095$ - (نظارت کارکنان سازمان) $0/11$ - = فساد اداری

(نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه) $0/092$ - (نظارت شهروندان) $0/113$ -

(نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد) $0/077$ - (نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه) $0/081$ -

همچنین با توجه به معیار ضریب همبستگی جزئی در جدول ۵ می توان گفت که در میان ابعاد مورد بررسی، نظارت شهروندان بیشترین تأثیر منفی را بر فساد اداری نسبت به دیگر ابعاد نظارت عمومی دارد و نظارت کارکنان سازمان، نظارت رسانه ها و مطبوعات، نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه، نظارت احزاب، نظارت اتحادیه ها و انجمن ها، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد، نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه و نظارت نهادهای مذهبی در رده های بعدی قرار دارند.

۴-۶. بررسی نتایج آزمون فریدمن

در این بخش با استفاده از آزمون مقایسات چندگانه فریدمن، به رتبه بندی ابعاد نظارت عمومی در سازمان های دولتی ایران پرداخته می شود.

همان گونه که در جدول ۶ مشاهده می شود، با توجه به اینکه P - مقدار آزمون $(0/000)$ از سطح معناداری $(0/05)$ کوچک تر است، لذا فرض صفر رد می شود و ادعای یکسان بودن رتبه طبقات پذیرفته نمی شود و می توان گفت که بُعد نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه بالاترین رتبه را در بین ابعاد نظارت عمومی در سازمان های دولتی ایران داشته

است و ابعاد نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت نهادهای مذهبی، نظارت رسانه‌ها و مطبوعات، نظارت کارکنان سازمان، نظارت شهروندان، نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت احزاب و نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۶. رتبه‌بندی ابعاد نظارت عمومی در سازمان‌های دولتی ایران

مقدار - P	درجه آزادی	کای اسکور	تعداد	میزان رتبه	میانگین رتبه‌ها	ابعاد نظارت عمومی
۰/۰۰۰	۹	۱۷۷۰/۰۶۸	۱۲۱۷	۸	۵/۴۸	نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها
				۹	۵/۳۴	نظارت احزاب
				۴	۶/۰۴	نظارت نهادهای مذهبی
				۵	۵/۸۵	نظارت رسانه‌ها و مطبوعات
				۶	۵/۶۱	نظارت کارکنان سازمان
				۷	۵/۵	نظارت شهروندان
				۳	۶/۱۱	نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه
				۲	۶/۱۲	نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه
				۱	۶/۳۱	نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه
				۱۰	۲/۰۴	نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از پژوهش، نشان‌دهنده مناسب بودن مدل پیشنهادی است و اینکه همه ابعاد نظارت عمومی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران تأثیر منفی معنادار می‌گذارند؛ به این معنا که این ابعاد بر فساد اداری اثر کاهنده دارند و در میان ابعاد مورد بررسی، نظارت شهروندان بیشترین اثر کاهنده را بر فساد اداری نسبت به دیگر ابعاد نظارت

عمومی دارد و نظارت کارکنان سازمان، نظارت رسانه‌ها و مطبوعات، نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه، نظارت احزاب، نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد، نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه و نظارت نهادهای مذهبی در رده‌های بعدی قرار دارند. یافته دیگر پژوهش نیز نشان داد که بعد نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه بالاترین رتبه را در بین ابعاد نظارت عمومی در سازمان‌های دولتی ایران داشته است و ابعاد نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه، نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه، نظارت نهادهای مذهبی، نظارت رسانه‌ها و مطبوعات، نظارت کارکنان سازمان، نظارت شهروندان، نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت احزاب و نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد در رده‌های بعدی قرار دارند. یافته حاصل از آزمون فرضیه‌های پژوهش با نتایج پژوهش‌های مختلف مورد مقایسه و تحلیل قرار گرفت که به شرح ذیل است:

یافته این پژوهش نشان داد که نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها، نظارت احزاب و نظارت نهادهای مذهبی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد که این یافته با نتایج پژوهش ابراهیم‌آبادی (۱۳۸۳)، عباس‌زادگان (۱۳۸۳)، دایک (۲۰۰۸) انطباق و هم‌خوانی دارد.

ابراهیم‌آبادی، در مطالعات خود نتیجه گرفت که برای مبارزه با فساد اداری باید از استراتژی‌های جامع و چندگانه‌ای استفاده کرد که در آن بر اتکا به نهادهای جامعه مدنی تأکید شود. عباس‌زادگان، در مطالعات خود به این نتیجه رسید که ضعف نهادهای اجتماعی جامعه مدنی از جمله عوامل مؤثر در بروز فساد اداری هستند. دایک، از جمله راهکارهای کنترل فساد را اعمال نظارت عمومی از طریق جامعه مدنی می‌داند.

یافته دیگر پژوهش نشان داد که نظارت رسانه‌ها و مطبوعات بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد، که این یافته با نتایج پژوهش خدادادحسینی و فرهادی‌نژاد (۱۳۸۰)، دایک (۲۰۰۸)، زاهدی، محمدنی و شهبازی (۱۳۸۸)، نجف‌پور و کمالی (۱۳۸۸)، رضایی، نثاری و حسن‌آبادی (۱۳۹۰)، یومینت^۱ (۱۳۹۰) انطباق دارد.

خداداد حسینی و فرهادی نژاد، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که فقدان آزادی مطبوعات از جمله مهم ترین عوامل مؤثر بر بروز و گسترش فساد اداری هستند. دایک، از جمله راهکارهای کنترل فساد را اعمال نظارت عمومی از طریق مطبوعات، رسانه‌های الکترونیکی می‌داند. زاهدی، محمدنبی و شهبازی، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که تقویت نقش و جایگاه مطبوعات و رسانه‌های آزاد و مستقل در مبارزه با فساد اداری در سازمان و ضمانت اجرایی آن، از جمله عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری هستند. نجف‌پور و کمالی، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که حضور رسانه‌های توانمند، نقش و تأثیر زیادی در مبارزه با فساد دارد. رضایی و همکاران، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که رسانه‌ها نقش مهمی در پیشگیری از بروز فساد دارند. یومینت، از جمله راهکارهای مبارزه با فساد را وجود رسانه‌ها و مطبوعات هوشیار و مسئولیت‌پذیر می‌داند.

یافته دیگر پژوهش نشان داد نظارت کارکنان سازمان بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد، که این یافته با نتایج پژوهش قائمی (۱۳۸۵) همخوانی دارد. به زعم قائمی، عدم توجه یا بی‌تفاوتی برخی کارکنان در قبال اعمال و رفتار همکاران خویش می‌تواند نقش بسزایی در وقوع جرائم و مفساد داشته باشد.

یافته دیگر پژوهش نشان داد که نظارت شهروندان بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد که این یافته با نتایج پژوهش زاهدی، محمدنبی و شهبازی (۱۳۸۸)، عابدی جعفری و حبیبی (۱۳۸۸)، یومینت (۱۳۹۰) هماهنگ است.

زاهدی، محمدنبی و شهبازی، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که توسعه مشارکت مردم در مبارزه با فساد از جمله عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری است. عابدی جعفری و حبیبی، از جمله راهکارهای مبارزه با فساد را نظارت مردم می‌داند. یومینت، از جمله راهکارهای مبارزه با فساد را مشارکت فعال عموم شهروندان می‌داند.

یافته دیگر پژوهش نشان داد که نظارت نهادهای وابسته به قوای مجریه، قضائیه و مقننه بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد که این یافته با نتایج پژوهش ابراهیم‌آبادی (۱۳۸۳) انطباق دارد.

ابراهیم‌آبادی، در مطالعات خود نتیجه گرفت که برای مبارزه با فساد اداری باید از

استراتژی‌های جامع و چندگانه‌ای استفاده کرد که در آن بر نقش نهادهای نظارتی تأکید شود. یافته دیگر پژوهش نشان داد که نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران اثر کاهنده دارد، که این یافته با نتایج پژوهش فرخ‌سرشت (۱۳۸۳)، صفری‌جعفرلو و همکاران (۱۳۸۸)، رضایی، ثاری و حسن‌آبادی (۱۳۹۰) انطباق و هم‌خوانی دارد. فرخ‌سرشت، از جمله راهکارهای مؤثر در مبارزه با فساد اداری را ایجاد مؤسسه مستقل بازدارنده فساد می‌داند. صفری‌جعفرلو و همکاران، در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که ایجاد نهاد مستقل مبارزه با فساد اداری در کاهش فساد اداری نقش دارد. رضایی، ثاری و حسن‌آبادی در مطالعاتشان نتیجه گرفتند که ایجاد نهادهای مستقل و حرفه‌ای به‌منظور نظارت و بازرسی، نقش مهمی در پیشگیری از بروز فساد دارند.

- پیشنهادهای کاربردی پژوهش

با توجه به نتایج به‌دست آمده، پیشنهادهای ذیل در جهت تحقق ابعاد نظارت عمومی ارائه می‌شود:

- مشروعیت بخشیدن، نهادینه کردن و توسعه نظارت عمومی بر عملکرد دستگاه‌های دولتی از طریق وضع قوانین مربوطه؛
- آگاهی‌سازی و توانمندسازی مردم در جهت نظارت بر عملکرد کارکنان دستگاه‌های اجرایی از طریق آموزش، تبلیغات و راه‌اندازی سیستم‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی عمومی مانند پایگاه‌های اینترنتی؛
- ایجاد و تقویت نهاد مستقل مبارزه با فساد که از لحاظ بودجه، نیروی انسانی و امور اداری کاملاً استقلال داشته باشد؛
- تأسیس دفتر رسیدگی به شکایات مردمی در هر منطقه و استفاده از سیستم‌های الکترونیکی و تلفن گویا جهت رسیدگی به شکایات مردمی (به‌گونه‌ای که شکایت‌های مربوطه به سازمان مستقل مبارزه با فساد برگشت داده شود)؛
- آگاهی‌سازی مراجعه‌کنندگان به سازمان نسبت به حقوق خود، قوانین و مقررات سازمان و نظارت بر عملکرد کارکنان آن سازمان از طریق نصب بروشور در سازمان و تهیه و توزیع کتابچه راهنما بین مراجعه‌کنندگان؛

- ایجاد واحدی به منظور رسیدگی به شکایات اداری شهروندان در سازمان؛
- به کارگیری نظام انتقادات و پیشنهادات در سازمان؛
- استقرار سیستم نظرسنجی از شهروندان در سطح سازمان؛
- تدوین و استقرار منشور اخلاقی شهروندی که در آن مردم با استانداردهای اخلاقی و عملی هریک از خدمات آشنا شوند و در صورتی کارگزاران دولتی از رعایت آن سر باز زنند، بتوانند با سازوکارهای شکایتی عمومی این مسئله را پیگیری کنند؛
- امکان ملاقات شهروندان با مدیران و مسئولان سازمان در فواصل زمانی منظم و مشخص؛
- تقویت نقش و جایگاه رسانه‌ها و مطبوعات (به ویژه رسانه‌ها و مطبوعات مستقل) در نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی؛
- توانمندسازی اصحاب رسانه و مطبوعات در زمینه نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی از طریق آموزش‌های مربوطه؛
- آزادی‌سازی و مصونیت رسانه‌ها و مطبوعات در جهت نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی و افشای آزادانه مفاسد؛
- ترغیب و تشویق رسانه‌ها و مطبوعات برای نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی؛
- صلاحیت‌بخشی و تقویت نهادهای مردمی مانند نهادهای مذهبی، اتحادیه‌های کارگری، احزاب و غیره به منظور ایفای نقش نظارتی بر عملکرد دستگاه‌های دولتی؛
- استقلال و بی‌طرفی دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده؛
- تبیین وظایف و مسئولیت‌های نظارتی دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده؛
- فعال نگه داشتن و تقویت کلیه دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده؛
- سازمان‌دهی و هماهنگ کردن دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده از طریق تشکیل یک نهاد بالادستی تحت عنوان «نهاد هماهنگی دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده»؛
- برقراری ارتباط مستمر و تبادل اطلاعات بین دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده؛
- استقرار دفتری از سازمان بازرسی کل کشور در هر سازمان به منظور نظارت بر عملکرد کارگزاران و رسیدگی به شکایات اداری آن سازمان؛
- ارتقای توانایی و مهارت ناظران دستگاه‌ها و واحدهای نظارت کننده از طریق

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۲۵

آموزش‌های مربوطه و بهره‌گیری از نظرات و تجربیات متخصصان در امر نظارت؛
- به کارگیری مدیرانی که درک درستی از مفهوم نظارت همگانی دارند در رأس هرم

سازمان‌ها؛

- فراهم آوردن شرایط لازم جهت نظارت کارکنان بر عملکرد یکدیگر و مسئولان

سازمان از طریق کاهش فاصله قدرت؛

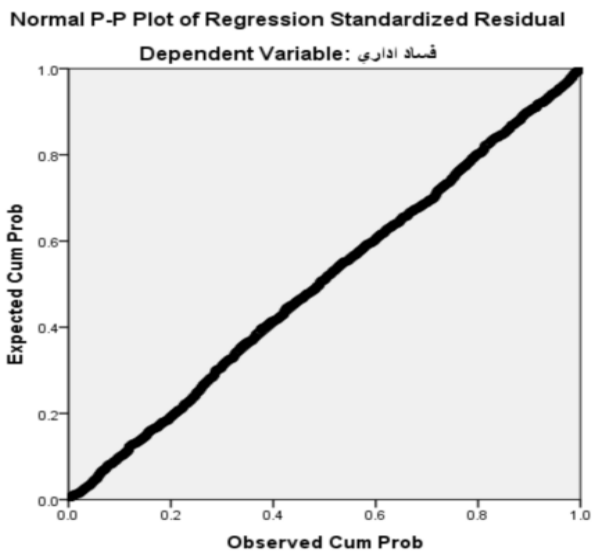
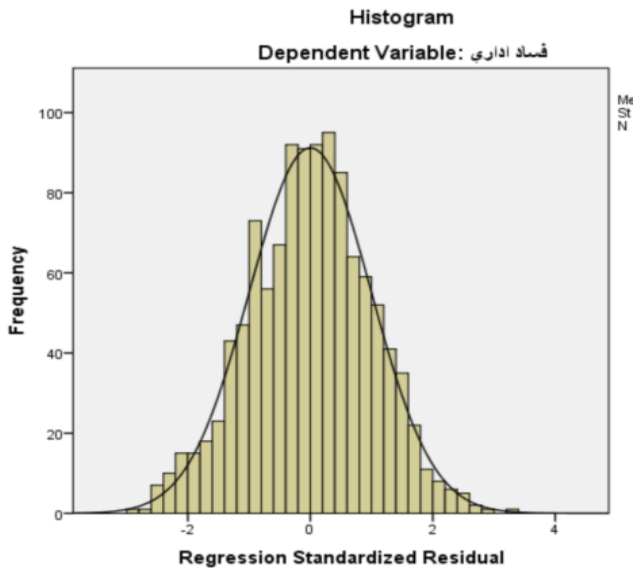
- تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی برای کارکنان در زمینه نظارت بر عملکرد یکدیگر

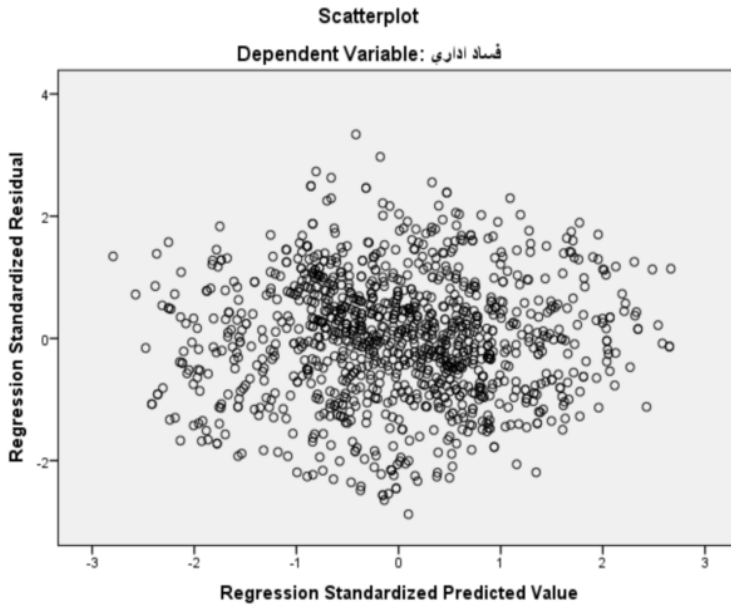
و مسئولان سازمان؛

- تشویق کارکنان و شهروندان به نظارت و افشاگری موارد تخلف در سازمان؛

- مصونیت کارکنان و شهروندانی که موارد تخلف را گزارش می‌کنند و حمایت

همه‌جانبه از آنها.

منابع و مآخذ

۱. ابراهیم آبادی، غلامرضا (۱۳۸۳). «تحلیلی بر وضعیت فساد در ایران»، مجله مجلس و پژوهش، سال یازدهم، ش ۴۶.
۲. اشرفی، ارسلان (۱۳۹۲). «پیشگیری از رشوه و ضرورت مقابله با آن»، فصلنامه کارآگاه، سال دوم، ش ۲۲.
۳. افتخاری، اصغر (۱۳۸۱). «ثبات سیاسی رسانه‌ای»، مجموعه مقالات همایش رسانه‌ها و ثبات سیاسی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۴. امامی، محمد و فرشته دهقان (۱۳۹۲). «نظارت درونی سلسله‌مراتبی بر دستگاه‌های اداری در نظام حقوقی ایران»، فصلنامه مطالعات حقوقی، سال پنجم، ش ۱.
۵. پیرعلی، مصطفی (۱۳۹۰). «نظارت همگانی؛ چرایی، چگونگی»، مجموع مقالات اولین همایش ملی نظارت همگانی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۶. جدی، حسین (۱۳۸۹). «ریشه‌های فساد اداری و شیوه‌های مبارزه با آن»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال بیست و پنجم، ش ۲۸۲.
۷. خداداد حسینی، سیدحمید و محسن فرهادی‌نژاد (۱۳۸۰). «بررسی فساد اداری و روش‌های کنترل آن»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، سال پنجم، ش ۱۸.
۸. ربیعی، علی و هاجر آصف (۱۳۹۱). «نقش فرهنگ سازمانی در پیشگیری از بروز فساد اداری»، فصلنامه مدیریت دولتی، سال چهارم، ش ۱۰.
۹. ربیعی مندجین، محمدرضا و حسن گیوریان (۱۳۸۴). «نقش گروه‌های ذی‌نفع (فشار) و احزاب در خط‌مشی‌گذاری دولتی»، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال اول، ش ۴.
۱۰. رضایی، ایمان، خلیل نثاری و مرتضی حسن‌آبادی (۱۳۹۰). «به‌کارگیری هوش تجاری به‌منظور کشف فساد اداری در راستای تحقق جهاد اقتصادی (با تأکید بر نقش نیروی انتظامی)»، فصلنامه کارآگاه، سال دوم، ش ۱۴.
۱۱. رنجبر، مقصود (۱۳۸۶). «نهادهای مدنی دینی و هویت در ایران (قسمت اول)»، مجله پگاه حوزه، ش ۲۱۴.
۱۲. زاهدی، شمس‌السادات، سینا محمدنئی و مهدی شهبازی (۱۳۸۸). «بررسی عوامل مؤثر بر کاهش فساد اداری (مطالعه موردی در شهرداری تهران)»، مجله مدیریت فرهنگ سازمانی، سال هفتم، ش ۲۰.
۱۳. ساجدی، امیر (۱۳۸۹). «موانع توسعه دموکراسی در خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، ش ۸.
۱۴. ساداتی، سیدنصرا... (۱۳۸۹). «نقش رسانه‌های دیداری و شنیداری در نظارت همگانی»، فصلنامه نظارت و بازرسی، سال چهارم، ش ۱۴.

ارائه الگوی نظارت عمومی به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری ... _____ ۲۲۹

۱۵. سازمان بازرسی کل کشور (۱۳۸۳). «سخنرانی رئیس قوه قضائیه در افتتاحیه سومین همایش نظارت کارآمد»، *مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد*، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

۱۶. _____ (۱۳۸۹). «سیاست‌ها و اقدامات جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با فساد»، *مجموعه مقالات همایش همت مضاعف، کار مضاعف و ارتقاء سلامت نظام اداری*، تهران، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور.

۱۷. ساعی، منصور، محمدحسن غفوریان و سارا عسکرنیا (۱۳۹۲). «موانع اداری - سازمانی نظارت رسانه‌ای بر سازمان‌های دولتی»، *فصلنامه دانش‌ارزیایی*، سال پنجم، ش ۱۵.

۱۸. سالارزهی، حبیب‌ا... و یاسر امیری (۱۳۸۹). «بررسی ارتباط بین نوع ساختار سازمانی و میزان فساد اداری مطالعه موردی دستگاه‌های اجرایی منتخب شیراز»، *فصلنامه دانش‌ارزیایی*، سال دوم، ش ۶.

۱۹. شریف بجستانی، نیلوفر (۱۳۸۵). «اجرای موازین حقوق بشر مناسب‌ترین راه در مبارزه با فساد اداری»، *دو ماهنامه حقوق عمومی*، ش ۲.

۲۰. شمس، عبدالحمید (۱۳۹۱). «مقدمه‌ای بر مهندسی نظام کنترل و نظارت برای جلوگیری از پیدایش فساد نظام‌مند»، *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*، سال بیست و پنجم، ش ۷۹.

۲۱. صفری جعفرلو، حمیدرضا، محمود گودرزی، سیدنصرا... سجادی، محمدحسین قربانی و حجت‌ا... دارابی (۱۳۸۸). «تعیین عوامل مؤثر بر بروز و گسترش فساد اداری و روش‌های کنترل آن در سازمان تربیت بدنی از دیدگاه کارشناسان»، *فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی*، سال ششم، ش ۲۵.

۲۲. طالقانی، غلام‌رضا (۱۳۸۳). «مطالعه تطبیقی نظارت در جمهوری اسلامی ایران با چندین کشور جهان»، *مجموعه مقالات سومین همایش نظارت کارآمد*، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

۲۳. عابدی جعفری، حسن و لیلی حبیبی (۱۳۸۸). «مبارزه با فساد: نقش سازمان‌های مردم‌نهاد»، *مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری*، تهران، شورای دستگاه‌های نظارتی کشور.

۲۴. عامری، محمدعلی (۱۳۹۳). «ارائه مدل و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر سلامت نظام اداری با نگرش به منابع اسلامی»، *فصلنامه نظارت و بازرسی*، سال هشتم، ش ۲۷.

۲۵. عباس‌زادگان، سیدمحمد (۱۳۸۳). *فساد اداری*، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

۲۶. عطار، سعید (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی نظارت همگانی در ایران، درآمدی بر نظریه مثلث نظارت همگانی»، *فصلنامه دانش‌ارزیایی*، سال سوم، ش ۹.

۲۷. علی اکبری، حسین، محمد بازرگانی، مجتبی اسکندری و محمد قاسم سبحانی (۱۳۸۹). «طراحی و تبیین الگوی نظارت و کنترل سازمانی»، دو ماهنامه علوم انسانی، سال هفدهم، ش ۷۹.
۲۸. فرح بخش، علی نقی (۱۳۸۰). «روش های افزایش کارایی نظارت و بازرسی در کشور همراه با پیشنهاداتی برای اصلاح ساختار اداری»، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت و بازرسی در کشور، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.
۲۹. فرخ سرشت، بهزاد (۱۳۸۳). «بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران»، مجله دانش مدیریت، سال هفدهم، ش ۶۶.
۳۰. فرهادی نژاد، محسن (۱۳۸۰). «فساد اداری و شیوه های کنترل آن»، مجموعه مقالات دومین همایش نظارت و بازرسی در کشور، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.
۳۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۳۲. قائمی، محمد حسن (۱۳۸۵). «عوامل مؤثر در بروز جرائم و مفسد اداری و شیوه های پیشگیری از آن»، ماهنامه د/د/رسی، سال دهم، ش ۵۷.
۳۳. قلی پور، رحمت... و طیبه نیک رفتار (۱۳۸۵). «فساد اداری و راهکارهای مناسب برای مبارزه با آن»، فصلنامه مجلس و پژوهش، سال سیزدهم، ش ۵۳.
۳۴. لطیفیان، احمد (۱۳۷۵). «عوامل مؤثر در فساد اداری و راه های مبارزه با آن»، مجله دانش و توسعه، ش ۴.
۳۵. محمودی، مهدی (۱۳۸۴). «نقش فرهنگ سازمانی در پیشگیری از بروز فساد اداری»، ماهنامه تدبیر، سال شانزدهم، ش ۱۶۰.
۳۶. نادری ملک شاه، محمد (۱۳۹۳). «نقش نهادهای مدنی در پیشگیری از فساد». فصلنامه دانش ارزیابی، سال ششم، ش ۲۰.
۳۷. نجف پور، شعبان و یحیی کمالی (۱۳۸۸). «نقش رسانه ها در پیشگیری و مبارزه با فساد و ارائه راهکارهای عملی»، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، تهران، شورای دستگاه های نظارتی کشور.
۳۸. نیک پور، امین (۱۳۹۴). «طراحی الگوی نظارت بر کار کارکنان براساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان به منظور پیشگیری از بروز فساد اداری در سازمان های دولتی ایران در راستای سیاست های کلی نظام اداری»، رساله دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان.
۳۹. ولیخانی، ماشاء... اسماعیل محمد انصاری و جلیل کریم پور (۱۳۹۱). «بررسی میزان تحقق ابعاد و عوامل نظارت و کنترل اسلامی در دستگاه های دولتی (با استناد بر آیات و روایات اسلامی)»، فصلنامه نظارت و بازرسی، سال ششم، ش ۲۰.

۴۰. یومینت (۱۳۹۰). «فساد: ریشه‌ها، پیامدها و درمان‌ها»، ترجمه سیدحسین علوی لنگرودی، ماهنامه بانک و اقتصاد، ش ۱۱۶.

41. Blondel, J. (1997). *Comparative Government: An Introduction*, 2nd Edition, Routledge, New York.
42. Cuifen, W. (2010). "Analysis on the Growth of Bribery in China- a Preliminary Study", Thesis of Master, Department of Political Science, National University of Singapore, Singapore.
43. Dike, V. E. (2008). "Corruption in Nigeria: A New Paradigm for Effective Control", Africa Economic Analysis. Available at: <http://www.africaeconomicanalysis.org/articles/gen/corruptiondikehtm.html>
44. Ertimi, B. E. and M. A. Saeh (2013). "The Impact of Corruption on Some Aspects of the Economy", *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 5, No. 8.
45. Hague, R. and M. Harrop (2013). *Comparative Government and Politics: An Introduction*, 9th Edition, Palgrave Macmillan, New York.
46. Heidenheimer, A. J. (1978). *Political Corruption: Readings in Comparative Analysis*, Reprint Edition, Transaction Books, New Jersey.
47. Independent Commission Against Corruption (1998). *A major Investigation into Corruption in the Former State Rail Authority of New South Wales*, Independent Commission Against Corruption, Sydney, New South Wales, Australia.
48. Scott, J. C. (1972). *Comparative Political Corruption*, 1th Edition, Prentice Hall, New Jersey.
49. Theobald, R. (1990). *Corruption, Development, and Underdevelopment*, Duke University Press, Carolina.
50. Thomas, V., M. Dailami, A. Dhareshwar, D. Kaufmann, N. Kishor, R. Lopez and Y. Wang (2000). *The Quality of Growth*, Working Paper, World Bank, Washington D.C, USA.